

נחמה פרקר

ההגדרה

הגדרה - היקף, רמה, עומק: ההגדרה היא תיאור או קביעה מדויקים ככל האפשר של מושג. ההגדרה מקיפה במעין "גדר" את משמעותו המדויקת, ומותירה "מחוץ לגדר" את מה שאינו נכלל בה. הגדרה עשויה להיות בעלת היקף מצומצם וכללית יחסית כבמילון, או רחבה ומפורטת יותר כבלקסיקון או באנציקלופדיה. ההיקף, רמת ההעמקה והפירוט וכן ניסוח ההגדרה נקבעים על פי קהל היעד והמטרה של ההגדרה: ההגדרה יכולה להיות מטרה בפני עצמה במילון או באנציקלופדיה, אמצעי להבהרת מושגים שעליהם נבנה דיון למשל במסמך חוקי או משפטי או אף נקודת מוצא לדיון במאמר וכיו"ב. הגדרה צריכה להיות מדויקת ככל האפשר, אך יכולה בו בזמן להיות גם סובייקטיבית, ולא דווקא אובייקטיבית, ולמושג ספציפי ייתכנו הגדרות שונות. עם זאת, בהגדרה אין לא ייכללו עמדות אישיות, פרשנות או הסבר בלבד של המוגדר. **תחולה**: טיב ההגדרה נמדד, בין השאר, על פי תחולתה, כלומר על מה היא חלה, מה היא "מכסה", וגם מה היא "משאירה בחוץ", מה אינו נכלל בתוכה. יש לוודא היטב שההגדרה תתאר את המוגדר, ורק אותו בלבד ולא מוגדרים נוספים, כלומר, שתחולת ההגדרה לא תהיה רחבה מדי או צרה מדי. אולם כמעט לכל הגדרה ניתן למצוא מקרי גבול המעמידים אותה במבחן, ודורשים עידון ודיוק נוספים של הניסוח. מושגים מופשטים או מורכבים אחדים מאפשרים לעתים רק הצגה של המאפיינים הטיפוסיים לאותו מושג.

מבנה: ההגדרה הקלאסית, בה אנו עוסקים, מורכבת משני חלקים: ה"גנוס"-("ה"סוג") וה"הבדלים". הגנוס הוא התחום הרחב אליו שייך המוגדר בצד פריטים נוספים השייכים לאותו תחום או לאותה קטגוריה, "ההבדלים" הם שתוחמים את המושג המוגדר מבין שלל האפשרויות בתוך ה"גנוס" - התחום הכולל, המציגים את ייחודו של המוגדר בין שאר הפריטים המשתייכים לאותה קטגוריה.

גנוס: דוגמאות לגנוס: "לוייתן" הוא יונק ימי, "כורסה" היא רהיט, "עיר" היא צורת התיישבות וכד'. על אף שהגנוס תוחם את המושג הכללי אליו משתייך המוגדר, כדאי למצוא את התחום המדויק והצר ביותר בתוך מושג כולל זה, על מנת ליצור ניסוח יעיל ומדויק ככל האפשר. לדוגמה: הגדרת "אינפלציה" כ"תהליך נכונה, אמנם, אך עדיף לציין איזה סוג של תהליך: "תהליך כלכלי". "הלבנה" היא תהליך – אך יש הבדל בין הלבנה כ"תהליך של פגיעה ביולוגית (באלמוגים) או הלבנה כ"תהליך בכביסה (הכולל הוספת תכשיר המיועד להעמקת לובן הכביסה...).

בהגדרת מושגים "מורכבים" כ"נשיקה צרפתית", "פיסיקה גרעינית", "מחלה ויראלית", "דת מונותאיסטית" וכד' ישנה התלבטות האם יש להגדיר בנפרד כל חלק מן המושג, או שמא אפשר להסתפק רק בהגדרת המושג המצומצם בתוך המושג המורכב. (לדוגמה: האם תוגדר "נשיקה צרפתית" כ"פעולה של מגע בין שני אנשים המשמשת להבעת ... תוך שימוש ב... או שמא יוסבר מה "צרפתי" בנשיקה, ונסתמך על ידע מוקדם לגבי המושג נשיקה: "נשיקה צרפתית היא נשיקה שבה..."). כדי להכריע בנושא, יש לבחון כל מקרה לגופו, תוך התחשבות בקהל היעד. אם הגדרת המושג הכללי, (למשל "נשיקה" או "פיסיקה") מוסכמת, מקובלת או ידועה לקהל היעד, אין צורך לחזור עליה בהגדרה. כך, כאשר מגדירים "פיסיקה גרעינית", לדוגמה, כ"תחום במדע הפיסיקה העוסק ב... השתמשנו במושג "פיסיקה" בתור "גנוס" ונותר רק להבדיל בין הפיסיקה הגרעינית לבין שאר תחומי הפיסיקה.

הבדלים: קשה לעתים לקבוע גבול מדויק בין ה"גנוס" ל"הבדלים" בהגדרה. כאשר מנסחים הגדרה, לאחר קביעת הסוג, כדאי לתכנן מראש אילו "הבדלים" ראויים להיכלל בהגדרה, כלומר מהן התכונות המהותיות של אותו מוגדר, ומה הסדר האופטימלי להצגתן. לדוגמה – בהגדרת תנועה חברתית יש למנות תחילה את האיזואולוגיה שלה, ורק אחר כך פרטים הקשורים לחברים בה, להקמתה וכד', ארגון יעיל של ההבדלים יכוון את

הקורא מהר וקרוב ככל האפשר אל המושג עצמו. לדוגמה, בהגדרת המושג "סרוטונין", לאחר קביעת הסוג "חומר אורגני", ניתן לכלול בהגדרה את מקום הימצאו, תפקידו/תפקידי, מקורותיו, השפעות שונות שלו וכד' לעתים מארגנים את ההבדלים מן הכלל אל הפרט – כמו במגדיר צמחים: צמח ממשפחה מסוימת, מחלקה וכי' ועד לתכונות הייחודיות כצבע, גודל, ריח וכי'. לעתים יובן המוגדר רק על סמך קיומם של כל ההבדלים בעת ובעונה אחת.

המחשה ויזואלית או מעשית (תמונות של כורסה, או הענקת נשיקה צרפתית למשל), יבהירו את המוגדר, לעתים בצורה מהירה ובהירה יותר ממילים, אך יש לזכור שהמחשה היא רק מקרה פרטי של המושג, ואינה כוללת את כל מה שנכלל במושג.

ניתן לכלול בהגדרה ציון של המושג בשפה מוכרת אחרת (ניורונסמיטר – מתווך עצבי, תיאולוגיה – מדע הדתות וכד') או מילה נרדפת (אילן – עץ, חמה – שמש), אך בשום פנים ואופן אין להסתפק בזאת, תרגום המושג או החלפתו במילה נרדפת מוכרת עשויים לקרב את הקורא למשמעות, אך אם המושג אינו מוכר, אזכור כזה לא יהפוך אותו למוכר. כמו כן, בין מילים נרדפות לעולם יהיה הבדל מסוים (מילים מסוימות יופיעו בהקשרים מגוונים, והנרדפות להן רק בהקשרים מסויימים, מילים אחדות אופייניות למשלב לשוני - רמה לשונית מסוימת, וכי').

יש להימנע ככל האפשר משימוש במושג המוגדר עצמו, או במילים הגזרות מאותו שורש, או ממקור משותף, מאחר שהדבר אינו תורם להבהרת המושג ועשוי ליצור מעגליות (סוציאליזם – השקפת עולמו של הסוציאליסט, אם כך מהו סוציאליסט? אדם הדוגל בסוציאליזם?). לעתים קשה להתחמק משימוש במילה עצמה (האם ניתן להגדיר "צווארון" בלי שימוש במילה צוואר? "חלק מבגד הנוגע בפלג הגוף שבין הגוף לראש" – מסורבל ומגושם).

יש להימנע ככל האפשר מקביעה של סוג והבדלים על דרך השלילה, עם זאת, ייתכנו מושגים המוגדרים אך ורק כשלילתם של מושגים אחרים (האם אפשר להגדיר "עיוורון" בדרך טובה מ"העדר ראייה", למשל?).

גיבוש נוסח ההגדרה לפסקה: השלב הסופי בכתיבת הגדרה חשוב מאוד אף הוא: לאחר שקבענו את הסוג, ובררנו וארגנו את המידע הראוי להיכלל בהגדרה, יש לנסח את המידע בניסוח שוטף ורציף כפסקה, ולא כ"רשימה", או כ"נקודות" או סעיפים של פרטי מידע בלתי מקושרים ביניהם.

בקיצור: שלבי העבודה המומלצים ליצירת הגדרה על פי מידע מטקסט/ים

1. אספו את כל המידע הרלבנטי בטקסט/ים להגדרת המושג.
2. בידקו האם כל המידע שנאסף אכן רלבנטי להגדרה של אותו מושג.
3. אם מדובר בכמה טקסטים: בידקו האם ישנן סתירות בין הטקסטים, שיש להכריע ביניהן או להציג בהגדרה וכן האם ישנן חזרות שיש לצמצמן.
4. קבעו מהו ה"גנוס" המגדיר בצורה הטובה ביותר את המושג, ודאגו לצמצמו ככל האפשר.
5. ארגנו את ההבדלים על פי סדר הגיוני המתאים למוגדר ולהקשר הכללי של ההגדרה, למשל על פי חשיבות, סדר כרונולוגי של תהליך או היגיון אחר. יש להצמיד ולקשור בין עובדות הקשורות זו בזו וכד'.
6. קשרו מילולית בין הגנוס ובין הבדלים השונים לקבלת הגדרה רציפה, קריאה ובהירה.
7. העמידו את הדוגמה במבחן הסופי: האם אדם בר-דעת שאינו מכיר את המושג יבין את המוגדר, באופן בהיר, מדויק ויעיל?